

Mennesket og media

Årsoppgave

Av Axel Bojer

Innlevert våren 1990

12. klasse på Steinerskolen i Trondheim

Innhold

1 Forord.....	4
2 Innledning.....	5
3 Historikk.....	6
3.1 Problemstillingen.....	6
3.2 Mediet er metaforen.....	6
3.3 Det desintegreerte verdensbildet.....	7
Tallet og alfabetet.....	7
Klokka og maskinen.....	8
Boktrykkerkunsten, telegrafene og nyere media.....	9
Elektrisitetens tidsalder.....	10
Oppsplittingen av verdensbildet.....	11
3.4 Distanseringen fra naturen.....	12
3.5 Sammendrag.....	12
3.6 Noter.....	13
4 Dagens vestlige kultur.....	14
Verdensoppfatningen i vesten.....	14
Mediene i dagens samfunn.....	14
4.1 Holdningsendringer.....	16
Ansvarsløshet.....	16
Oppgitthet og meningsløshet.....	17
4.2 Noter.....	17
5 Det integrerte verdensbildet.....	18
Integrerte kulturer.....	18
5.1 Kjærlighet.....	18
Isolasjon og kjærlighet.....	19
Kjærlighet til en selv.....	21
Kjærligheten i det vestlige samfunnet.....	22
5.2 Konklusjon.....	23
5.3 Noter.....	24
6 Litteraturliste.....	25
7 Spørreundersøkelse.....	26

1 Forord

Denne oppgaven ble skrevet i 1990 som en selvvalgt avsluttende oppgave på Steinerskolen i Trondheim. På Steinerskolen skriver alle en slik når de går ut av 12. klasse. Min veileder var Trond Skaftnesmo.

Jeg har ikke endret innholdet, men har rettet skrivefeil og måtte endre formateringene, da oppgaven opprinnelig ble skrevet på en Osborne 1-maskin. Hjertelig takk til Ole Widar Saastad for hjelpen med å hente ut innholdet fra mine gamle 5,25"-disketter så denne oppgaven kunne gjøres tilgjengelig.

Oppgaven frigis under Creative commons (attribution & share alike)¹ i håp om at dette er av interesse, til tross for at jeg ikke er blind for visse mangler og ting jeg kunne gjort bedre om jeg hadde skrevet oppgaven i dag.

God lesning!

*Axel Bojer
Nesodden, april 2008*

---

¹<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0>

2 Innledning

Grunnen til at jeg har valgt denne oppgaven er at jeg ofte har lurt på hvorfor verden ser så motsetningsfylt og blir framsatt så ulykkelig som den er. Jeg har likeledes også lurt på hvorfor så mange har så dårlig med seg selv når vi tilsynelatende har det mye bedre enn før. Og hvorfor sulter halve verden når den andre halvparten har overflod? I et forsøk på å beskrive noen av disse problemene og endel av det jeg ser som motsetninger. Og kanskje gi en forklaring på dem er denne oppgaven skrevet. For å prøve å forklare dem har jeg tatt utgangspunkt i de forandringene mediene innfører i vår kultur, historisk og nå. Jeg kunne også tatt for meg saken fra en helt annen vinkel, f.eks. startet med problemene og deretter prøvd å gi en forklaring og opprinnelse på hver enkelt av dem. F.eks. kunne jeg tatt for meg det problemet vestens menneske har med tiden, symptomer som stress og dårlig utnyttelse av tiden samt tidshorisonten. Grunnen til at jeg valgte denne måten å gjøre det på er at den gir en linje i hva som var før til det jeg ser som virkeligheten i dag. På den måten blir oppgaven skuende både bakover og framover, slik at jeg kan plassere den i tid og rom til den virkeligheten vi har *nå*.

Jeg tror ikke dette er en fullstendig sannhet, enhver sannhet er sant bare i en begrenset form, på en begrenset måte i et begrenset tidsrom. Derfor vil enhver framstilling av en sannhet alltid være bare en del av sannheten. På den måten tror jeg dette er en del av sannheten. For å skjønne andre deler av verden eller flere sider av problemene må vi se saken fra andre vinkler, og dermed få et annet syn på det. Jeg tror bare at denne oppgaven kan gi hjelp til å forstå den virkeligheten vi lever i. Jeg tror at å tenke over de problemene jeg setter fram er langt på vei å komme til en forståelse av dagen i dag.

*Axel Bojer
Kattem (Trondheim) 1990*

3 Historikk

«Den beste måten å gjennomskue en kultur på er å se på de redskaper den har til å formidle samtaler.»

Marshal McLuhan

3.1 Problemstillingen

De problemene jeg i denne oppgaven vil prøve å utrede er de som angår forholdet mellom oss selv og omverdenen. Forholdet menneske-media er hovedpunktet. Ellers kommer flere punkt i tilknytning til dette, som mangel på sammenheng og oppsplitting av verdensbildet.

Med oppsplitting mener jeg en adskillelse. En begivenhet, tanke eller ting ses på som uavhengig av alle andre. Dette fører bl.a. til en mangel på sammenheng og forvirring. Mangel på sammenheng er den tendensen at ting ofte ikke stemmer fordi en ikke setter dem i forhold til en helhet. F.eks. er situasjonen i skolene slik at det regnes som irrelevant å snakke om mer enn ett fagområde av gangen. Å forbinde vitenskap med religion ses f.eks. som totalt uvedkommende. Dette siste skal jeg vende tilbake til senere i kapittelet.

3.2 Mediet er metaforen

Mye av argumentasjonen min går ut fra den forutsetningen, at de instrumentene vi bruker til formidling forandrer det de formidler. Det vil m.a.o. si at mediet er metaforen. Språket vårt f.eks. sier ikke det samme uavhengig av hvilket språk det er. Ethvert ord er en metafor for det vi ønsker å si. Derfor vil det vi sier aldri bli nøyaktig likt det vi mener. Å forstå hva en annen sier er derfor å se «bak» det ordene betyr og prøve å se det som skapte dem (tankene).

At hvilket medium vi velger vil forandre det vi uttrykker, kommer tydelig fram i følgende eksempler: En gruppe personer ble bedt om å skrive svaret på en rekke spørsmål på moderspråket. Senere ble de samme personene stilt de samme spørsmålene, men nå på engelsk. Svarene ble ganske karakteristisk forskjellige.¹

Et annet eksempel; Noen nevrotiske barn har en merkelig tendens til å miste de nevrotiske trekkene når de snakker i telefonen. Og enkelte personer slutter helt å stamme når de slår over i et fremmed språk.² Hvilket medium de brukte avgjorde resultatet av det de ville formidle.

Jeg vil også ta eksempel i en type formidling (språk); røyksignaler. Røyksignaler er ganske begrenset når det gjelder hvor komplisert en kan uttrykke seg. Det er ikke så utrolig mange forskjellige måter å lage en røykdott på, ihvertfall ikke med bare et ullteppe til hjelp. Derfor vil f.eks. filosofi være veldig vanskelig å framføre med røyksignaler. «En cherokee-filosof ville ha sluppet opp for enten ved eller ulltepper lenge før han kom til sitt andre aksiom», som Neil Postman uttrykte det.³ Formen motarbeider innholdet.

Atter et eksempel: Så å si hver dag ser du på klokka for å vite hvor langt på dagen (eller natta) det er. Men klokka viser ikke bare tiden, den omformer også tankevirksomheten. En klokke er, ifølge Lewis Mumford, et redskap som skaper timer, minutter og sekunder på løpende bånd.⁴ En klokke gir derfor et inntrykk av kontinuitet og homogenitet, en likt gjentakende prosess.

Et siste eksempel: Innføringen av tallet og alfabetet gjorde det mulig å tenke seg virkeligheten som en vedvarende uendelig linje (mer om det i neste avsnitt). Dette fordi tallet og alfabetet viste at noe satt i en uendelig linje var mulig. Tallet er uendelig fordi det fins uendelig med tall, selv om antallet siffer er endelig. På samme måte er alfabetet også uendelig ved et uendelig

antall måter å lage setninger, ord, på. Ved å sette tall og bokstaver i en uendelig rekke skapte man uendeligheten også visuelt, gjorde den synlig. Dermed ble det mulig å tenke seg dette også på andre områder, f.eks. i matematikken.

Det er altså ikke likegyldig hvilket medium du bruker for å formidle noe. Noen medier har enklere for å formidle en type informasjon enn andre. Valget av medium vil derfor ha mye å si for hvordan tankene organiseres, fordi ethvert medium fremmer en viss type tankegang. Dessuten vil også ethvert medium definere et nytt innhold i kulturen. Å unnlate å tenke over disse forandringene får følger ikke bare for den som gjør det, men for alle som blir berørt av den virkeligheten den nye tankegangen skaper.

3.3 Det desintegreerte verdensbildet

Et desintegreert verdensbilde er et oppsplittet eller usammenhengende verdensbilde

Tallet og alfabetet

Jeg vil starte med innføringen av tallet. De tidligste kulturene hadde sannsynligvis ingen talloppfatning. Det første tallbegrep, mener Tobias Dantzig, fikk mennesket ved en «abstraksjon av fingrene og tærnes taktile verdi til den homogene talloppfatning som gjorde matematikken mulig».⁵ Det første tallbegrepet var altså en utvidelse av å telle det man kunne se, fingre og tær. Det å telle noe innebærer å skille det fra hverandre. Ved å telle f.eks. to trær gjør vi det klart at *dét* treet er *en* ting og det andre treet er en *annen* ting. Derfor vil tall være en oppsplitting. Ved en slik tankegang ser vi hva som er likt, alle forskjeller blir oversett. Derfor representerte tallet også en homogenisering. Fordi vi deler opp, tenker vi også oppdelt (oppsplittet). Dermed vil en oppdeling i tall også være en oppdeling av tankene. Tall er derfor en oppdeling såvel av tanker som av hendelser og ting.

Alfabetet fortsatte tallets oppsplitting. Med et alfabet setter vi tankene inn i oppdelte enheter i en homogen rekke. Dermed vil vi ved å tenke alfabetisk oppsplitte tankene. Alfabetet er en større oppsplitting enn tallet, fordi den deler opp tankene mer direkte ved å dele opp det vi formidler med, ordene. Dette gjelder mer det fonetiske enn det billedmessige som f.eks. hieroglyfer og kinesiske skriftegn, fordi det fonetiske er mye lengre fra det opprinnelig talte språket, og en ytterligere spesialisering av det.

Tallet er en metode til å frigjøre et tallbegrep fra det vi kan telle med (f.eks. fingre og tær) til noe abstrakt som skal symbolisere den verdien fingre og tær tidligere hadde som talledskap. Derfor kan vi si at tallet er et medium for å overføre tallbegrepet til noe abstrakt. Et medium er da definert som «et middel til å se noe annet gjennom». Alfabetet kan på samme måte sies å være et medium fordi det er noe vi bruker for å overføre tankene til papiret.

Disse mediene forandret måten å se verden på. Verden ble i tillegg uendelig og mekanisk. Måten en ser på verden på er det en kaller et verdensbilde.

Klokka og maskinen

Ved oppdagelsen av klokka leste man av tiden fra en gjenstand istedenfor å bruke naturrytmene. Dermed splittet klokka oppfattelsen av tiden fra naturen og vårt begrep om den. Tiden var nå en mekanisk gjenstand. Når man i dag lurer på når på dagen det er, vil det si de fleste lite hvor sola står. Få vet om sola står opp om morgenen eller sent på dagen. Naturrytmene sier de fleste veldig

lite om tiden, høyst i grove trekk. Dermed bidro klokka til en oppsplitting, adskillelse av naturen og tiden. Dermed også en distansering fra naturen.

Klokka fortsatte oppsplittingen, men samtidig kom også noe nytt i kulturen: teknikken. Denne teknikken førte til problemer. For det første begrenset den muligheten til å tenke abstrakt eller følelsesmessig ved å prioritere teknisk tankegang. For det andre begrenset den ved å innføre et effektivitetskrav og forsterke individualiseringskravet (mer om det senere i teksten). Denne teknikken ble, via den industrielle revolusjonen, fortsatt av maskinen. For å sitere Lewis Mumford:

«Klokken er et stykke teknologi, en maskin som framstiller enhetlige sekunder, minutter og timer i et samlebåndsmønster. Fremstilt på en slik enhetlig måte blir tiden skilt fra menneskets naturlige rytme. *Den mekaniske klokken bidrar kort sagt til å skape inntrykket av et univers som er tallmessig mengdebestemt og mekanisk drevet*».⁴ (Uthevningen er gjort av meg.)

Mediene bidro m.a.o. til å framheve en verden der teknikken ses på som løsningen på ethvert problem. Lær bedre teknikk og du behersker problemet. Det er en konsekvens av et tallmessig og mengdebestemt univers. Tall og mengder forandres ved teknikk, en må derfor tenke teknisk for å bruke noe som er tall- og mengdebestemt. Det er tilfellet med alle maskiner. De er tall og mengdebestemt, de kontrolleres utelukkende fysisk. Alt annet er uvedkommende.

Ved å bruke en maskin tenker en som en maskin. Er du ikke istand til å tenke maskinelt vil en maskin for deg være ubrukelig. Ved å bruke mange maskiner prioriterer en derfor maskinell tenkning, på bekostning av andre måter å tenke på. Venner du deg til å tenke som en maskin blir det etterhvert vanskelig å tenke på en annen måte. Maskiner venner deg til å tenke teknisk, derfor vil mange maskiner gjøre det vanskelig å tenke annet enn teknisk.

Dette har ført til problemer i forholdene mellom mennesker fordi et menneskelig forhold krever noe mer enn et rent teknisk samarbeide. Dermed vil forholdet lett bare bli teknisk, noe jeg mener er en katastrofe for det moderne mennesket. Mer om hva det har ført til i delkapitlet «Kjærlighet».

En annen effekt av den teknologiseringen som klokka startet, og som siden ble fortsatt av andre maskiner, var et effektivitetskrav og en isolering. Jo mer effektiv en maskin er, jo bedre er den. En utstrakt bruk av maskiner vil derfor framheve effektivisering som et verdigivende prinsipp. Jo mer en bruker en maskin, jo mer vil en tenke i effektivitetskrav og med effektivitet som et verdimål. Dette førte – og fører fortsatt til – at også mennesker, natur og omverdenen ellers blir sett på som verdifulle i kraft av sin effektivitet. Dermed løses muligheten til et menneskelig forhold til andre (og naturen) opp. Jeg skal komme nærmere inn på hva jeg mener er et «sunt» forhold til andre, argumenter for det, og hva jeg mener er misforståelser i den forbindelse i neste delkapittel («Kjærlighet»).

Teknologiseringen bidro også til en isolering – sammen med de allerede bestående medienes oppsplitting. Ved en stadig oppsplitting vil alt få stadig mindre sammenheng. Dermed vil også menneskene bli mer fremmed for hverandre ved denne distanseringen. Tankene tvinges stadig mer til å tenke oppsplittet, og en sammenslutning eller helhet vil bli stadig vanskeligere å forestille seg.

Et eksempel er sammenhengen i en arbeidsprosess. Tidligere kunne en se forbindelsen mellom hvor varen kom fra, leverandøren, og hvor den gikk til, kunden. En skomaker viste hvor han fikk skinnet til skoene sine fra, og var fullstendig klar over at skinnet var tatt fra naturen, fra et dyr. Dermed beholdt en kontakten med menneskene som sto før og etter en i arbeidsprosessen. En beholdt også sammenhengen med naturen, fordi en så hvilken sammenheng ens arbeid hadde med den. Og det en gjorde var automatisk satt i en sammenheng med alt annet fordi arbeidsprosessen var overskuelig som en helhet fra begynnelse til slutt.

Med samlebåndsprosessen ble denne sammenhengen oppløst. En som sto et sted visste ikke

hvor den delen han skrudde på kom fra eller hvor den gikk hen. Var det en bil kunne han sjelden vite om skruen han skrudde i gikk til en del av eksosanlegget eller om det var dashbordet. Dermed ble også kontakten med hvor den kom fra (leverandøren) og hvor den gikk hen (kunden) også oppløst. Om en ikke viste hvor varene kom fra og gikk til, så viste en enda mindre hvor varene til denne maskinen kom fra og hvem maskinen gikk til. Forholdet til naturen ble derfor også minsket. Sammenhengen med ens egen arbeidsprosess og opprinnelsen, naturen – som alle råvarer i grunnen er tatt i fra –, var borte. Derfor mistet en også en del av den tidligere sammenhengen en hadde med naturen; den en hadde i ens arbeidsprosess. Dette blir da en minskning også av forholdet mellom menneskene fordi en hadde mindre kontakt med andre mennesker som var en del av den samme prosessen. Ville en ha en sammenheng, måtte en skape den selv. Det samme ble da også tilfelle med forholdet mellom mennesker og ensomhetsfølelsen. Den enheten en tidligere hadde uten anstrengelse var nå noe en måtte jobbe for. Mer om det i delkapittelet «Isolasjon og kjærlighet».

Boktrykkerkunsten, telegrafene og nyere media

Den oppsplittingen som alfabetet og tallet bidro til var forholdsvis liten. Først med boktrykkerkunsten på 1600-tallet startet oppsplittingen for alvor. Innføringen av løse typer fortsatte den utviklingen alfabetet hadde startet; oppsplittingen foregikk videre fra ordet, til alfabetet og så til løse typer i en avis. Med boktrykkerkunsten startet også dagspressen.

Med telegrafene, som kom på 1800-tallet, og fotografiet ble trykkpressen perfektionert til det den er i dag. Telegrafene gjorde det mulig å få nyheter fra alle deler av verden (i første omgang fra samme land) uten noen som helst innbyrdes sammenheng. Dermed ble oppsplittingen større. Ved at nyhetene ikke hadde noen sammenheng med hverandre førte det til en oppløsning av sammenhengene. Hver dag fikk man inn nyheter fra alle kanter av verden uten noen som helst sammenheng, en eventuell sammenheng måtte i så fall bero på en tilfeldighet. Man vente seg derfor til at ting ikke hadde noen sammenheng, og etterhvert godtok man det som mer eller mindre «sant». Verden *var* oppsplittet.

Fotografiet gjorde illusjonen komplett. Ved å ha et bilde fra noe innbiller vi oss å ha satt det i en sammenheng. Dermed blir den egentlige oppsplittingen skjult.

Elektrisitetens tidsalder

Med de elektriske mediene som kom på 1800-tallet ble situasjonen igjen Totalt forandret. Det som tidligere hadde vært en «eksplosjon» ble nå forandret til en implosjon ved de nye elektriske medienes store hastighet. Med eksplosjon mener jeg da det avisene, trykkpressen alfabetet, hjulet og veien bidro til. Nemlig å spre mennesker, hendelser og ting fra hverandre slik at enhver ting ble flyttet lenger fra enhver annen. F.eks. gjorde amerikabåten det mulig å flytte folk fra hele verden til Amerika. På den samme måten ble også befolkningen spredt over hele verden, en eksplosjon. Denne eksplosjonen gjaldt, ikke bare for mennesker, men også for ting og hendelser.

Elektrisiteten gjorde det også mulig å flytte informasjon fra et punkt til et annet med så stor hastighet at tid og rom ble overvunnet. Hendelse og reaksjon kom omtrent samtidig. Hvis f.eks. det skjer et jordskjelv i Arizona (i U.S.A.) vil vi i Norge etter få minutter kunne få melding gjennom telefax. Etter enda noen timer kan vi få det i avisen, og radio og TV henger seg raskt på (også ofte før avisene). Toppen *en dag* etter jordskjelvet kan hele verden reagere på noe som har skjedd på et sted av jorda. På den måten er alle reaksjoner blitt øyeblikkelige ved elektrisitetens raske forflytning av informasjon. For å si det med McLuhan:

«Etter 3 000 år med spesialisert «eksplosjon» og økende spesialisering og fremmedgjøring av de teknologiske forlengelser av våre legemer, har vår verden begynt å trekke seg sammen på grunn av et dramatisk omslag som har funnet sted. Etter hvert som elektrisiteten får kloden til å skrumpe sammen, blir den redusert til en landsby. Den elektriske hastighet bringer alle sosiale og politiske funksjoner nærmere hverandre ved denne plutselige sammentrekningen, og dermed er menneskets erkjennelse av ansvar blitt øket i betydelig grad».⁶

Bilen og veien, som tidligere bidro til en eksplosjon, bidro nå sammen med flyet til en forsterkning av en *implosjon*. Dette forklarer McLuhan med at ethvert medium har et grensepunkt hvor det går over fra å være sentraliserende (eksplosivt) til å bli desentraliserende (implosivt). Bilen har da forlenget passert dette grensepunktet.

Jeg mener bilen og veiens forandring fra eksplosiv til implosiv er en naturlig konsekvens av at elektrisiteten ble introdusert. Eksplosjonen ble forandret til en implosjon, dermed ble alle eksplosive media etterhvert implosive.

Flyet og alle de hybride mediene, som Marshal McLuhan kaller det, forsterket implosjonen. Et hybrid medium er et medium som oppstår som en krysning av andre medier. Et eksempel er TV, som er en blanding av film og radio. Et annet er telefonen og skrivemaskinen som tilsammen ble teleprinteren. Likeledes skapes det hybride former – ikke bare som direkte kryssninger, men også i det samspillet de har med hverandre. Veien og lyset har forsterket bilens virkning ved å gjøre mulighetene for spredning ved hjelp av bilen større. Veien har økt området bilen kan flyttes til, og lyset har gjort det mulig for bilen å kjøre tryggere på mørkere steder og også om natten. På samme måte virker alle andre media sammen. Ingen er isolert. Enhver hendelse, ting eller ethvert menneske får i den elektriske tidsalder betydning ikke bare alene, men i det samspillet det har med andre medier.

Oppsplittingen av verdensbildet

En annen konsekvens av den teknologiske revolusjon har vært en oppsplitting av verdensbildet, godt hjulpet av den oppsplittingen som allerede var igang.

Før renessansen var religion, kunst og vitenskap et hele. Alt var i guds bilde, og en som bedrev vitenskap så seg også uløselig knyttet til også å ha et kjennskap til kunst og religion. En bonde som var på marken og sådde f.eks. så på det som en hellig handling. Gud skapte alt levende, og intet hadde liv uten i lys av ham.

Et annet eksempel er oldtidens naturvitere. De hadde kunnskaper om verden som en helhet og bedrev sin vitenskap og religion utifra det. I de eldste kulturene var en vitenskapsmann alltid også en prest. Det så de som en selvfølgelighet, siden de så verden som en helhet var både religion og vitenskap en del av den samme verdenen. Et eksempel på dette er Dogonene, som jeg tar for meg i avsnittet «Integrerte kulturer» i kapittelet «Det integrerte verdensbildet».

Et tredje eksempel: Det vitenskaplige verdensbildet er i dag uforenelig med det religiøse. Er livet, som darwinismen, Big bang-teorien og ursuppeteorien forutsetter, skapt av en blind tilfeldighet, kan heller ikke ånden ha noen makt over materien. Hadde den hatt det, ville livet ikke ha vært en blind tilfeldighet, men et resultat av et mønster (men ikke dermed sagt at dette mønsteret er fullstendig forutsigbart). Hvis man forutsetter at det er en ånd, kan man også forutsette at den ikke er passiv. En ånd som er passiv ville ikke være mye til ånd å være. Vi må forutsette at en eventuell ånd også yter en form for innflytelse. En blind tilfeldighet utelukker derfor at en eventuell ånd kan være mulig. Ihvertfall hvis denne skal noen som helst innvirkning på materien. *Det er nettopp dette religionen forutsetter.* Derved er den materialistiske vitenskap uforenelig med det

religiøse. Dette er kilden til utallige motsetninger og konfrontasjoner. Et verdensbilde som bare tar hensyn til en del av helheten er et ufullstendig og, vil jeg hevde, et ihvertfall delvis feil (ensidig) verdensbilde.

Ved å isolere vitenskapen, kunsten, religionen, filosofien o.a. til å ha en mening hver for seg, har oppdelingen også medført en følelse av meningsløshet og oppgitthet. Fordi man ikke kunne samordne ting i en helhet fikk delen ingen mening, fordi den ikke lenger *har* noen mening bare for seg selv. Dermed ble man etterhvert også lett ganske motløs. Mer om hva det betyr videre i neste kapittel («Dagens vestlige kultur»).

3.4 Distanseringen fra naturen

Ved forandringene som har inntruffet fra eldre tid og opp til i dag har en annen konsekvens vært at vi gradvis har distansert oss fra naturen. Den stadig sterkere oppsplittingen og teknologiske tenkningen har gjort naturen stadig mer fremmed. Det som tidligere var et hovedinnhold i kulturen er i det vestlige samfunnet blitt degradert til en underholdnings- og friluftsplass. Den betydningen naturen hadde som kulturgrunnlag er forsvunnet i takt med forandringen fra naturbaserte til teknologiske hjelpemidler. Det som tidligere var redskaper som enkelt kunne forbindes med naturen, er i dag så spesialiserte at sammenhengen er vanskelig å gjennomskue. Det er f.eks. ikke så langt fra en trestamme til håndtaket på en spade, men avstanden fra en gravemaskin til naturen er betraktelig større. Bearbeidelsen har forandret den så mye fra hvilken form den hadde i naturen til den formen den har fått at sammenhengen blir mye mer diffus. Likeledes med flere og flere kulturredskaper, de ligner stadig mindre på den naturlige formen det engang hadde, og derfor vil det bli større avstand fra kulturen som bruker disse redskapene til naturen. Sammenhengen vil bli mindre og mindre gjennomskuelig.

Oppsplittingen gjaldt både i tankegang og ytre oppsplitting. Vi ble vant til å tenke stadig mer oppsplittet, og alt vil da også *bli* stadig mer oppsplittet. Dette også for naturen. Naturen forsvant lenger og lenger bort fordi vi ikke «tok kontakt» med den. Vi innførte en stadig mer utstrakt konversasjon med maskiner og glemte mer og mer å konversere med hverandre og vårt opphav, jorden. Dermed mistet vi også etterhvert den kontakten med naturen som vi engang hadde, som vi mistet kontakten med alt annet.

Mer og mer har naturen blitt redusert til en nødvendighet eller en siste nostalgi av det vi engang var ett med, men nå mener å ha hevet oss over. Dermed har vi også etterhvert fått stadig mindre respekt for naturen. Følgene er tydelige: nedbrytning av naturen til vi står på randen av en mengde naturkatastrofer. Mer om respektløshet og hva jeg mener er årsaken til det i neste kapittel.

3.5 Sammendrag

I dette kapitlet har jeg ledet opp til de forandringene de nye mediene har innført i vår kultur. Alfabetet og tallet, fortsatt av boktrykkerkunsten og nyere media, har skapt oppsplitting. En spredning både i tankegang, hendelser og ting. Klokka, fortsatt av maskinen (den industrielle revolusjonen), har skapt en illusjon om at teknikk er løsningen på ethvert problem. Det å beherske tingen fysisk er løsningen. Den materialistiske vitenskapen har fortsatt oppdelingen til det ekstreme. Startet av alfabetet og tallet og fortsatt av boktrykkerkunsten har oppdelingen gjennom den materialistiske vitenskap også delt opp verdensbildet. Det som før var samlet som en viten om alt, ble delt opp i vitenskaplige fagsektorer, religion og forskjellige kunstområder. En umiddelbar konsekvens av det var meningsløshet, som igjen skapte oppgitthet (mer om det i neste kapittel).

Oppsplittingen har dessuten hatt som følge en stadig distansering, både fra hverandre og naturen. selv om det i dag ser ut som den er på vei opp igjen.

Så langt en oppsummering av dette kapittel. I det følgende kapittelet vil jeg ta for meg konsekvensene av denne utviklingen. Jeg vil da starte med det jeg mener er situasjonen for verden idag og fortsette med endel av det jeg ser på som alternativer og eventuelle løsninger.

3.6 Noter til kapittel 3

- 1: Fra *Conscientious Objections* av Neil Postman.
- 2: Fra avsnittet *Media som omformere*, s. 53 av *Mennesket og media* av Marshal McLuhan.
- 3: Fra s. 14 av *Vi morer oss til døde* av Neil Postman.
- 4: Sitat Fra s. 126–7 av *Mennesket og media* av Marshal McLuhan. Neil Postman har det samme eksempelet (s. 19 i *Vi morer oss til døde*), men angir det som et sitat fra Lewis Mumford.
- 5: Fra s. 99 av *Mennesket og media* av Marshal McLuhan. Angivelig et sitat fra *Number, the language of science* av Tobias Dantzig.
- 6: Tatt fra *Mennesket og media* av Marshal McLuhan, s. 7.

4 Dagens vestlige kultur

Temaet for dette kapittelet er de forandringer medieendringene har innført i vårt vestlige samfunn. Hvordan forholdet er mellom hva jeg mener er situasjonen og oppfatningen av den. Og dessuten vil jeg også se på eventuelle alternative virkelighetsforståelser, f.eks. i alternative kulturer.

Momenter som er aktuelle er da: Motsetninger i dagens samfunn, det integrerte samfunn, hva eventuelt kjærligheten betyr i dette samfunnet og holdningsendringer.

Verdensoppfatningen i vesten

Vi har i forrige kapittel konstatert at det foregår en implosjon. De nye mediene bidrar til å øke sammenhengen, gjøre verden til en helhet. En skulle da kanskje tenke seg at samfunnet tok konsekvensen av dette, og lot et helhetssyn få innpass i sin tankegang. *Dette er ikke tilfelle.*

Jeg har allerede nevnt eksempler som situasjonen i skolene og oppsplittingen i fagsektorer. Ellers kan jeg nevne internasjonal tenkning, eller retter sagt mangelen på internasjonal tenkning. Hvis alle land i verden hadde gått sammen for å samarbeide om mange av problemene i dag, som f.eks. sult, krig og ødeleggelse av naturen ville disse vært løst atskillig bedre. Selvfølgelig skjer også dette til en viss grad, men mer unntaksvis enn som en regel.

Et annet eksempel er snevre synspunkter overalt. Et eksempel er i miljøspørsmål. En sak var angående selfangsten. Det ble da sagt at de burde få fortsette å drepe selen p.g.a. arbeidsplassene. Hadde man sett dette i en større sammenheng ville tankegangen heller blitt at arbeidsplassene forsvinner av seg selv hvis en river vekk hele grunnlaget, nemlig selbestanden.

Det er altså en motsetning mellom den «virkelige» situasjon og hvordan vi tenker oss den. Dermed handler vi i en virkelighet og lever i en annen. *Vi lever i ett implodert samfunn, men fortsetter å tenke «eksplosivt».* M.a.o.: Verden er en helhet, men vi handler som om den ikke har sammenheng. Dette er utgangspunkt for mange av de konfliktene jeg beskriver i dette kapittelet.

Mediene i dagens samfunn

Jeg har i historikken tatt for meg endel av de mediene som har eksistert tidligere og kom til å eksistere opp til i dag. I dette kapittelet vil jeg ta for meg endel av de mediene som er karakteristiske for i dag og endel av de forandringene disse fører til. Det blir da medier som Radio, TV og avisene (eller trykkpressen om du vil). Dette er de mediene som normalt er kalt «massemedier», hovedsaklig fordi de er «medium for massen», m.a.o. et henblikk på hvor populære eller vanlige de er.

En av de viktigste motsetningene i media-hverdagen er mellom radio og TV. Radio er et klart auditivt (hørsels-) medium, mens TV er et visuelt (syns-) medium. Det vises da tydelig om vår kultur er visuell eller auditiv i disse mediens popularitet; fjernsynet øker stadig mens radioen stadig minsker popularitet. Dette bekrefter McLuhans teori om at verden også er i en overgang mellom en visuell og en auditiv kultur. Eldre (og endel «primitive») stammer har beholdt den auditive kulturen. For dem er da også tale viktigere enn skrift, å høre er viktigere enn å se (lese). Fjernsynet er en av de mediene som har dukket opp i dette århundret. Neil Postman har gitt et skrekkbilde på hva fjernsynet har betydd (og betyr) for den amerikanske kulturen. Han sier bl.a. at «Underholdning er den overordnende ideologi som styrer alt som skjer i fjernsynet. Uansett hva som skildres eller fra hvilken synsvinkel det skjer, så er den altoverskyggende grunntanken den at det er der for at vi skal bli underholdt».¹ Dette skjer fordi TV kommuniserer hovedsaklig ved hjelp av bilder, og bilder inneholder ingen påstand. Dermed kan du heller ikke bevise eller motbevise det

TV-en «sier». Alt TV kan formidle er følelser, og det gjør den til det ekstreme.

Fordi den bare formidler følelser vil den også prioritere underholdning som form, underholdning er den form som er prioritert av et medium som baserer seg på følelser. I Amerika er resultatet blitt at alt er blitt gjort om til underholdning. Postman hevder at ingen som er president er lenger president i kraft av sin politiske dyktighet, men p.g.a. det inntrykk vedkommende gjør på Tv-skjermen. Han hevder da at det i Amerika er nesten umulig for en feit person å bli president p.g.a. det inntrykket vedkommende gjør på fjernsyn. Synsintrykket vil bli det overveiende, hva personen sier vil komme i bakgrunnen fordi bilder er et så mye sterkere medium. Et land som driver politisk filosofi i fjernsynet vil derfor ødelegge den politiske filosofien til den blir mer og mer underholdning. Formen motarbeider innholdet.

Det er situasjonen i U.S.A. Det er ingen grunn til å tro at dette ikke også er tilfelle i Norge, mediet er det samme. Men derimot kan en si at Amerika har fått det i større doser, og derfor er et bilde på hvordan også Norge kan bli hvis vi ikke forandrer utviklingen (fjernsynets påvirkning). Også Norge burde derfor i aller høyeste grad tenke over hva et slikt medium kan føre til av forandringer og om disse forandringene er noe vi vil avfinne oss med.

Et annet medium som er utbredt i dag, og som går tilbake til det 18. århundre, er massemediet trykkpressen. Til å begynne med samla avisene bare inn nyheter. Som det sto i den første amerikanske avisen, som kom ut i Boston 25 september 1690: Avisen ville bli «Tilvejebrakt en gang i måneden, eller oftere hvis en overflod av begivenheter inntraff».² Dette forandret seg ganske raskt til at avisene etterhvert *skapte* nyhetene.

Det som kom i avisene ble straks nyheter. Ved å velge hva som kom i avisene valgte redaktørene hva som var nyheter og ikke. Det som solgte (og fortsatt selger) best er ulykker. Dermed ble ulykkene hverdagen for folk flest. Dette økte spenningen; ved å fokusere på verdens bakside, ble det skapt et inntrykk av at verden *var* baksiden. Den siden man oftest ser av en gjenstand, sak eller hva som helst er den siden man forbinder med den saken. Jeg påstår derfor at dagspressen har en stor del av skylden for all volden og håpløsheten, og dermed en god del av de negative påvirkningene vi har i dag. Også nyhetssendinger i radio og TV har den samme virkningen. Massemediene viser konstant den dårlige siden av verden til det er vanskelig å tenke seg annet enn den dårlige siden.

4.1 Holdningsendringer

Jeg vil i dette delkapittelet se på det jeg mener er holdningsendringer i dag forårsaket av medieforandringene. Siden ethvert medium prioriterer en type tankegang vil også mye bruk av en type medier totalt forandre den generelle tankegangen. For å bruke et medium må du tenke på en viss måte avhengig av hvilket medium det er. Derfor vil også ethvert medium forandre måten en tenker på. Dette er spesielt vinkla på holdninger og holdningsendringer i dette delkapittelet.

Ansvarsløshet

Den stadige oppsplittingen av verdensbildet medførte bl.a. en distansering fra omverdenen. I tillegg ble mennesket som en følge av mediens stadige oppsplitting av tankegangen distansert fra naturen. Dermed ble det stadig mer isolert og stadig mer individuelt. Ved stadig å redusere sammenhengen mellom deg selv og andre og mellom deg selv og omverdenen, reduserer du samtidig følelsen av at du har noe felles med dette (disse), eller er ett med dem. Dermed vil en bli stadig mer likegyldig. Hvis noe ikke lenger har forbindelse med deg, vil du heller ikke føle noe ansvar for det. Hvis f.eks. Australia synker i havet vil du ikke føle noe for det hvis du ikke har et forhold til Australia. hvis

Australia for deg ikke eksisterer vil det heller ikke gjøre deg noe om det forsvinner. Er noe likegyldig for deg vil du heller ikke ha ansvar for det. Derfor vil en stadig oppsplitting og distansering føre til respektløshet og ansvarsløshet. Du føler intet ansvar for noe du ikke er en del av eller på annen måte har et forhold til. Heller ikke føler du noen respekt for noe som for deg ikke eksisterer.

Jeg vil ta noen eksempler på det jeg mener er ansvarsløshet i dag. Det mest skremmende eksempelet er skogdøden. Hvert sekund forsvinner et regnskogsområde som tilsvarer en fotballbane. Det tilsvarer ca 2,5 ganger Danmarks areal i året.³ Et annet mer nærliggende eksempel er såkalte «bløtkakeshow». En amerikansk oppfinnelse. Man har fra to til en hel haug personer med hver sin bløtkake i hånden, og poenget er å kaste sin bløtkake så midt i trynet på en av de andre som mulig uten selv å få en i ansiktet. Det er for meg klart at noe slikt ikke kunne vært mulig uten en utstrakt respektløshet for mat generelt. Ellers ville ingen hverken synes det er morsomt, eller synes det er akseptabelt å delta. I det første tilfellet ville programmet være ulønnsomt, i det andre ville de ikke ha kunnet oppføre showet – de ville stå uten deltakere. *Ingen av delene er tilfelle*. Vitner ikke det for en utstrakt respektløshet for mat? Et siste eksempel: Amerika brenner hvert år mange tonn korn for å få bedre pris for det som er igjen. Vitner ikke det for en respektløshet ikke bare for maten, men også for alle de personene som kunne ha nytt godt av dette kornet, f.eks. de som sulter i Afrika!

Så langt Amerika. Men tro ikke at situasjonen er spesielt bedre i Norge, kanskje litt, men problemene finnes her også. Hvor mange ville f.eks. i dag stoppe hvis de så en mann bli slått ned på gata. Jeg tror de aller fleste ville ha gått videre og behendig sett en annen vei. Praksis viser også dette. Mange kan stoppe å se på, men *ingen* hjelper. Hvis det skulle – mot formodning – være noen, måtte i så fall det være et særtilfelle. Vi føler ikke at vi har noe felles med disse menneskene (f.eks. denne mannen) derfor er vi heller ikke ansvarlige for dem. Vi er bare ansvarlig for noe vi har et forhold til, og dagens distansering har fratatt mange å ha et forhold til noe som helst. Dermed vil vi heller ikke føle oss ansvarlige for verden rundt oss.

Oppgitthet og meningsløshet

Ved den oppsplittingen som stadig har forsterket seg ved hjelp av mediene fikk enhver ting mindre sammenheng. Da er det vanskelig å få plassert delene i forhold til helheten. Det er f.eks. vanskelig å finne ut om verden er materialistisk eller åndelig fordi den materielle og den religiøse virkeligheten ikke er satt i sammenheng. Dermed blir de to uforenelige syn. Man må velge om man vil tro på et materialistisk eller et religiøst verdensbilde.

Hvis verden ikke lenger henger sammen, vil det heller ikke være noen mening i det du gjør, fordi det er fullstendig adskilt og uten sammenheng med alt annet. En «eksplosiv» tankegang vil derfor føre til en meningsløshet og en motløshet. Man føler at ingenting er noen vits i , ingenting hjelper allikevel.

Denne holdningen er tydeligst når det gjelder atomkrig og nedbrytning av jorda til det ekstreme. Du merker lett den holdningen at «det er ingen vits i, jorda går te helvete allikavæl». Eller den mer respektable: «Ingen ting hjelper fordi det er bare meg, hvis jeg slutter å ødelegge jorda er det fortsatt 4 999 999 999 mennesker som fortsetter å ødelegge den». Man mangler evnen til å sette seg inn i jorda som en sammenheng fordi man ikke tenker på den som annet enn oppdelte biter. Dermed vil en heller ikke være istand til å se en tankegang som forutsetter at jorda er en helhet. Hadde en helheten klart kunne en f.eks. heller ha sagt at: «Hvis jeg følger min mening om hvordan det går bedre så kanskje flere andre blir så imponert over min innsats, at de også vil gjøre det samme». Eller: «Hvis jeg gjør en god innsats kan jeg kanskje få andre til å «våkne» og innse hva det

er de egentlig gjør».

4.2 Noter til kapittel 4

1 Fra s. 97 av *Vi morer oss til døde* av Neil postman.

2 Eksempelet er hentet fra Marshal Mcluhans *Mennesket og media* s. 185.

3 Eksempelet er hentet fra *Illustrert vitenskap* nr. 6. 1986.

5 Det integrerte verdensbildet

Et integrert verdensbilde er et helt, eller sammenføydd verdensbilde.

Integrerte kulturer

Vårt vestlige samfunn lider under en stadig oppsplitting både av tankegang, informasjon og hendelser. Men dette er ikke tilfelle for verden som helhet, fordi andre deler av verden har vært under en annen type påvirkning enn den vesten har hatt. I dette kapitlet vil jeg ta for meg hvordan et slikt alternativt syn kan være, alternative virkelighets (verdens-) bilder. Jeg vil da først se litt på det jeg mener var situasjonen i eldre tid, og så ta et eksempel på et alternativt virkelighetsbilde som eksisterer i dag.

Før de nye teknologiene («forlengelser av menneskets legeme», som Marshal McLuhan kaller det) var verdensbildet en integrert enhet. Enhver ting var satt i sammenheng med enhver annen. Feks var det intet skille mellom ånd og materie, ånden var i materien. kulturen definerte seg selv som en enhet med resten av verden, derfor ville den også innse at alt innvirket på enhver annen ting. De eldre kulturene var et implodert samfunn, d.v.s. innviklet i ordets egentlige betydning; nemlig viklet inn i seg selv.

Men ennå i dag fins det kulturer med et slikt forhold til verden at den ikke behøver å oppsplitte den. Jeg vil ta eksempel i et folk som lever i Vest-Afrika, ved overgangen mellom Mali og Øvre Volta (nå: Burkina Faso); Dogonene. Dogonene har ikke et oppsplittet verdensbilde. Deres vitenskapsmenn er samtidig også prester. De har intet skille mellom det hellige og verdslige, de ser det som to sider av samme sak. For dem er galaksene, stjernene og alt både liv og materie gjennomsyret av ånd. Universet skapte gud (Amma, som de kaller ham) og universet *er* gud. Derfor er også gud (ånden) i alt.

Dogonene er heller ikke tilbakestående på andre områder, og har et omfattende symbolsystem for nedskrivning (alfabet), nøye kjennskap til astronomi (også endel ting vi ikke kan forklare som annet enn et resultat av ren «åndemagi», eller en kontakt med det ubevisste som er fjernt for oss).¹ Omfattende fysiologi, et tallsystem, legekunst og genetikk. De har mye av den viten vi i dag har om det rent praktiske (kanskje like mye, eller mer) uten å miste kontakten med det åndelige eller dele sin viten opp i fagsektorer. Eller å miste sammenheng mellom det de ser på som to sider av samme sak, ånd og materie.²

Det tendensene jeg har nevnt for Dogonene gjelder også mange andre alternative kulturer idag, f.eks. hos Eskimoer, andre afrikanske kulturer, aboriginere og indianerne. Alle disse ser ut til å ha fattet det vi ikke (ennå) har innsett, at verden i dag er en helhet. Riktig nok vil mange av dem mene at den alltid har vært det (i alternative kulturer) men mer i dag enn før p.g.a. de elektriske medienes overføring av informasjon med lysets hastighet.

5.1 Kjærlighet

Før jeg går inn på kjærlighetens forhold i det vestlige samfunn, vil jeg ta for meg hva kjærlighet er. Jeg vil da starte med hvorfor jeg mener kjærlighet er viktig, og deretter ta for meg kjærligheten til en selv og det jeg mener er situasjonen for vesten.

Isolasjon og kjærlighet

I dette delkapittelet vil jeg prøve å definere hva forholdet mellom isolasjon og kjærlighet er. Jeg mener da at isolasjon medfører et behov for gjenforening. Hvilke metoder en har for overvinning av dette problemet er neste punkt, og en sammenligning for å se hvilken metode jeg mener er mest vellykket.

Enhver person har en bevissthet om seg selv. Denne bevisstheten gjør en oppmerksom på at en er seg selv, noe annet enn verden rundt seg. Det er det en kaller en jeg-bevissthet. Det er det som skiller mennesket fra (andre) dyr. Ved denne bevisstheten er også mennesket klar over at det er alene, og ifølge Fromm er det opprinnelsen til at mennesket stadig søker tilbake til en kontakt det engang hadde. For å sitere Fromm:

«Det vesentlige ved den menneskelige livsform er at mennesket har hevet seg over dyrestadiet; dets tilpasning skjer ikke lenger instinktmessig. I så henseende er mennesket et «overnaturlig» vesen – selv om det aldri mister forbindelsen med naturen. Det er en del av den – men etter at det har utskilt seg fra den, kan det ikke lenger vende tilbake til naturen. (...) mennesket er begavet med bevissthet, det er *liv som er seg selv bevisst*. (...) Denne bevissthet om seg selv som en separat enhet. (...) gjør menneskets isolerte, adskilte tilværelse til et uutholdelig fengsel».³

Dessuten:

«Det dypeste menneskelige behov er derfor gjenforening, å komme ut av ensomhetens fengsel. Hvis man *absolutt* mislykkes i dette, leder det til galskap, for den panikk som fullstendig isolasjon vekker, kan bare overvinnes ved at man trekker seg så radikalt tilbake fra utenverdenen at følelsen av å være adskilt forsvinner – fordi utenverdenen som man er avskåret fra, også er forsvunnet».⁴

Fordi mennesket er adskilt søker det stadig tilbake til igjen å bli forent. Den eldste metoden til denne kontakten var kontakt med naturen, men den ble borte idet vi rev oss løs fra naturen og ble jeg-bevisste. Metodene for å overvinne den isolasjonen som en jeg-bevissthet skaper er mange, jeg skal ta for meg noen.

Den første metoden er den såkalte «orgiastiske» (ukontrollerte, «ville»). I de gamle stamme kulturene ble de utført ved felles ritualer som f.eks. orgier, ville danser, ofringer til gudenes ære o.s.v. så lenge dette ritualer pågår gir det en tilfredsstillende. Da er man «ute av seg selv» og føler dermed heller ikke den samme ensomhetsfølelsen som man eller gjør. Siden alle vanligvis er med på det, føler en vanligvis heller ikke noen skam. Det er sett på som naturlig og en akseptert metode for å få vekk ensomhetsfølelsen. Dermed kan en også leve en stund på denne følelsen, man fornekter den ikke, som tilfellet er hvis en føler skam.

Orgiastiske løsninger i dag er narkotika, delvis sex, alkohol og dop av alle slag. Et problem med disse som ikke den rituelle har, er de fysiske bivirkningene som nedbrytningen av kroppen, avhengighet o.l. Dessuten også skamfølelsen. Siden metoden allment er fordømt føler en skyld når ekstasen er over. Dermed er en enda mer ensom enn før ekstasen.

Det generelle problemet med de orgiastiske metoden er dens forbigående natur. Den fungerer mens ritualer pågår, men i begge versjonene (de i stammekulturene og de i dag) vil følelsen igjen avta når en ikke lenger er i ekstase, dermed vil det før eller siden komme et stadium hvor en igjen er like ensom.

En annen metode er «konformitet». Ved å bli mest mulig lik alle andre føler en et fellesskap med de en er mest mulig lik. Dette er kanskje den mest utbredte formen i dag. Fordelen med denne

formen er at den er permanent. Man kan være «lik» hele tiden, og dermed føle denne typen samhörighet hele tiden. Denne konformiteten kan virke såvel åndelig som fysisk, f.eks. likhet i tro; alle kristne og alle muslimer føler en form for fellesskap. Eller ren ytre likhet som f.eks. i klær eller utseende. Problemet er at må «gi slipp på seg selv» på den måten at en ikke har en jeg-bevissthet i samme grad, en blir på en måte bare «en i massen». Ens egen individualitet, ens jeg, vil komme i bakgrunnen til en ikke er noe for seg selv lenger, bare har betydning i forhold til massen. Et eksempel på dette er Nazismen. Ved Nazismen fikk en likhet i både ytre og indre forstand. Ytre med uniformer, håndsopprekninger til Hitlers ære, o.l. Åndelig likhet var i patriotismen, fedrelandskjærligheten. De sto sammen for Tyskland (eller: Tyskland var det samlende begrep. Om det var til Tysklands beste er en annen sak). Siden den er så utbredt i dag skulle det være enkelt å se hvordan den virker; generelt er mennesket mer ensomt enn noengang i det vestlig samfunnet vi har i dag. Konformitet gir de fleste liten frigjørelse fra ensomheten.

Den neste typen jeg skal ta for meg er den typen enhet det gir å skape noe. Ved å selv kunne lage noe av egen kraft føler en glede og en enhet med det en lager. Dermed vil en en stund heller ikke være fullt så ensom. Men denne kontakten er ikke mellom-menneskelig, derfor vil heller ikke den være tilfredsstillende. Man søker gjenforening, og gjenforening da med et vesen. I den vestlige kultur er ikke Ting og skapende arbeid vesener. Ting og skapende arbeid gir derfor lite fellesskap og enhet.

Men i alternative kulturer i dag, eller i eldre stammekulturer var alt vesener. Alt var guder eller ånder. Havet var Poseidon, lynet var Tor, naturen hadde alver, nøkken, dverger, troll o.l. Og noen kulturer hadde også en «naturånd», en ånd for naturen som helhet. I de aller fleste kulturer ble hele verden styrt av ånder, eller hele verden *var* ånder. Derfor ga det i eldre tid enhet å komme i kontakt med sin egen skaper evne eller ting, for dem var de ånd. Det er ikke situasjonen i dagens vestlige kultur. Derfor gir det heller ingen enhetsfølelse å komme i kontakt med disse, ihvertfall ikke på den samme måten eller i like stor grad.

Den siste typen er den jeg mener er den eneste som er fullt ut tilfredsstillende, nemlig mellom-menneskelig kontakt gjennom kjærlighet. Ved kontakt gjennom kjærlighet blir en ett med et annet menneske *uten å miste seg selv*. Dette lyder veldig motsetningsfylt, men hvis en ikke er også adskilt, er en heller ikke fri i sin kjærlighet, da mer som i et symbiose forhold. Ved å overgi hele deg til en annen som i et symbioserforhold gir en avkall på egenansvar. Den andre får ansvaret også for ditt liv. Derfor kan denne kjærligheten kalles en infantil eller umoden kjærlighet. Dette blir et kjernepunkt i delkapittelet «kjærligheten i det vestlige samfunn». Der skal jeg se videre på forutsetningene for å elske i vårt moderne vestlige samfunn.

Kjærlighet til en selv

Det er en vanlige oppfatning at kjærlighet til en selv er det samme som egoisme, og derfor syndig. Bl.a. Freud bidro til denne troen ved å framsette kjærlighet til en selv og kjærlighet til andre som uavhengige av hverandre, og dermed som motsetninger. Jo mer av den ene, jo mindre av den andre.

Fromm derimot mener kjærlighet og selv-kjærlighet er det samme. Som han sier: «Hvis det er en dyd å elske sin neste som et menneskelig vesen, må det være en dyd – og ikke en last – å elske meg selv, for jeg er også et menneskelig vesen (...) Kjærlighet til meg selv er uadskillelig fra kjærlighet til et hvilket som helst annet vesen».⁸

Å være istand til å elske er å være i stand til å elske alt, innbefattet både andre og deg selv og alt rundt deg. Derfor vil en som ikke elsker seg selv heller ikke være istand til å elske andre, akkurat som en som ikke elsker andre ikke kan elske seg selv.

For å ta ett eksempel: Ifølge Freud skulle en person som var uselvvisk være i stand til å elske

andre, men ikke seg selv. Ifølge Fromm skulle en uselvvisk person være ute av stand til å elske i det hele tatt, både seg selv og andre. En mor som er uselvvisk skulle ifølge den først teorien (at kjærlighet og selv-kjærlighet er motsetninger) også være istand til å lære sine barn å elske andre.

Istedet for å gi barna en trygghet, vil barna til en selvvisk mor bli usikre og anspente og sannsynligvis også ute av stand til å elske andre. Fordi en mor som ikke elsker seg selv heller ikke vil være i stand til å elske sine barn, eller hvem som helst. Disse mangler forutsetningen for å elske i det hele tatt, både seg selv og andre. Derfor kan de heller ikke lære andre hva det vil si å elske. Å elske seg selv for mye (selvviskhet) vil da være nært å elske seg selv for lite (uselvvisk). Istedet for å være motsetninger er disse tvert imot ganske så like. En mor som elsker seg selv vil på samme måten være den som best er i stand til å lære barna hva det vil si å elske. Hun er i stand til å elske seg selv, og også istand til å elske andre, derfor er hun også i stand til å lære andre hva det vil si å elske.⁹

Likeledes er det da vanlig å tenke at en selvvisk person godt kan elske seg selv, men ikke kan elske andre. Dette viser seg å ikke være tilfelle. Istedet for å elske seg selv *for mye*, elsker en selvvisk person seg selv *for lite*. Hvis en er selvvisk er en så lite i stand til å elske seg selv at en i ren desperasjon vil tiltvinge seg alt det en ikke får. f.eks. vil en selvvisk person gjerne heller kjøpe en gave til seg selv en naboen. Dette er da fordi vedkommende føler at han/hun har hatt det så lite bra at en tiltvinger seg det en føler en ikke har hatt. Av den grunn er også selv-kjærlighet nødvendig for kontakt med andre.

Kjærligheten i det vestlige samfunnet

Oppsplittingen og ensidig teknisk tenkning har medført store problemer for det vestlige menneske for å komme i kontakt med hverandre og seg selv. Noen av dem vil jeg ta for meg i dette delkapittelet.

Oppsplittingen medførte et individualiseringskrav. En kunne ikke lenger «holdes oppe» bare av det fellesskapet ga, men måtte selv skape seg en sammenheng fordi den ytre og indre sammenheng ble mindre klar. En måtte da selv begynne å bevisstgjøre hvordan en skulle sette seg selv i en sammenheng. Å føle enhet er da mer blitt noe personlig enn noe felles. En må jobbe for det selv, den kommer ikke gratis. Det gjorde den i de gamle stammekulturen da hele stammen var en enhet og hva jeg gjorde ikke var adskilt fra hva du gjorde, men en del av det. Det er fortsatt tilfelle i endel «primitive» kulturer i dag. Siden alle er en del av stammen har en også det fellesskapet, den enheten med andre, det gir å være en helhet. Problemet oppstår når en velger å være noe bare for seg selv, være ute av stand til å gi noe til andre. Dermed er du også isolert. En kommer da ikke i kontakt med andre, og derfor vil en heller ikke overvinne ensomheten med andre en seg selv. En blir for individualistisk, egoistisk.

Teknikken har hjulpet godt på denne utviklingen. Ved å tenke teknikk tenker en at fysisk tilpasning er løsningen på ethvert problem. Det er nettopp det motsatte som er tilfelle for kjærligheten. En vil derfor være ute av stand til å elske andre inntil en kan fri seg fra en ren teknisk tankegang. Det viser seg meget vanskelig i dagens samfunn. Distanseringen fra andre og naturen har dessuten gjort mennesket mer ensomt enn noensinne. Og, som jeg nevnte i forrige delkapittel, så fører den stadige distanseringen til at du er mindre og mindre i stand til å elske andre. (eller noe som helst utenfor deg selv), og dermed også deg selv.

En utstrakt misforståelse som følger av oppsplittingen og den tekniske tenkningen, er at kjærlighet ikke er et spørsmål om å elske, men om å finne «den rette». Helt i tråd med den tekniske oppfatning er det ikke å opprette kontakt, men å «finne den rette delen», å tilpasse fysisk som er løsningen også på kjærlighetens problem. Dermed overfører man også betydningen fra *handlingen*

(å elske) til *objektet* (den du elsker). Dermed blir poenget heller ikke å innlede et forhold til andre, men å gjøre seg mest mulig attraktiv så flest mulig føler seg tiltrukket og man dermed har større mulighet til å finne «den rette». Et eksempel er sminke bransjens enorme salg og utvalg av sminke. Sminke salget baserer seg på at det er å gjøre seg pen, få andre til å elske deg, ikke å være noe for en selv som er målet. Det å elske er m.a.o. et spørsmål om å finne «den rette». Det går selvfølgelig også an å bruke sminke anderledes, f.eks. ved kunstnerisk bruk slik som kunstnerne gjør det, som f.eks. skuespillere.

De gjør det ikke av konformitet, for samhørighetens skyld, men av et rent artistisk ønske, som kunst. Men Den typen jeg mener er den som hovedsaklig blir brukt i vesten som et konformitetsmiddel og et pyntemiddel.

Reklamen understøtter godt denne utviklingen. Ved å overøse mennesket med bilder av mer eller mindre perfekte mennesker som reklamerer for enda mer perfekte produkter, får en stadig mer følelsen av at en bør være «perfekt». Det å «ta seg godt ut» er i samme stil blitt et begrep for velvære, noe alle slanke- og skjønnhetsforkjempere stadig prøver, og dessverre også klarer, å overbevise oss om. De er selvfølgelig interessert i at deres produkter blir solgt, derfor må de finne en holdning som understøtter deres produkter. Skjønnhet som en forutsetning for psykisk velvære passet denne industrien som hånd i hanske.

Feilen med dette er bare, at hvis jeg har rett, så er alt dette helt uvesentlig. For hva er vel skjønnere enn en en elsker, eller hva gjør vel et mennesket mer pen enn lykke, glede? Ved stadig å se bilder av perfekte mennesker rundt deg tenker en stadig mer på ytre skjønnhet som et verdigivende og normgivende prinsipp. En blir så vant til at alt rundt en skal være «perfekt» at en ikke kan tenke seg det anderledes.

Dette understøttes igjen godt av konformitetstanken, fellesskap ved likhet. Ved å bli lik alle andre føler du et fellesskap ved dem du er lik. Dermed vil det de fleste mener og går med (klær) være det du mener og går med, og det de fleste går med er det de er innprentet gjennom reklamen at er pent og det en etterhvert venner seg til at andre syns er pent. Alt som ikke passer inn i et slikt mønster av ytre skjønnhet blir elegant oversett, som feite og funksjonshemmede. De passer ikke inn i mønsteret. Også i resten av samfunnet ser en denne holdningen. Eldre, funksjonshemmede, sinnssyke og forbrytere blir lett plassert ut av resten av samfunnet. De plasseres på institusjoner, fengsler, gamlehjem, sinnssykeasyl m.m. Trygt ute av syne for resten av samfunnet. En slipper å ta stilling til dem i så stor grad ved å skyve dem ut på sidelinjen; en slipper å se dem.

Motebransjen hjelper også godt til ved overveiende å selge en type klær slik at det blir vanskeligere og vanskeligere å finne klær som ikke passer inn i et konformitetsmønster. Stilen er å være mest mulig lik alle andre. Likeledes vil stilen også være å ha fysisk tilpasning som prinsipp for å overvinne ensomheten. Dermed må en rive seg løs fra den rådende holdning for å være istand til å elske på en slik måte at en overvinner sin isolasjon.

5.2 Konklusjon

Jeg har nå beskrevet hvordan jeg mener utviklingen har vanskeliggjort mulighetene for kontakt mellom mennesker og forståelse av seg selv og andre.

Fordi oppsplittingen førte til en oppløsning av sammenhenger både mellom mennesker og ting og mennesket og naturen. Og fordi Maskinen og avstanden fra naturen skapte individualiseringskrav og en isolering. Derfor må vi *selv* skape oss en sammenheng. Den sammenheng som tidligere var der av seg selv flyttet etterhvert mer og mer i bakgrunnen. Vi blir derfor nødt til ha en større bevissthet om verden rundt oss og se klarere sammenhengene vi lever i. Bevissthet er derfor blitt en forutsetning for et meningsfylt forhold til deg selv og andre. *Vi har*

ingen mulighet til å få verden slik vi vil ha den hvis vi ikke selv gjør noe for å få den dit. Vi må selv skape den virkeligheten vi vil leve i.

I stammekulturene og samfunn som ikke har en så ekstrem oppsplitting og distansering vil vi ikke ha behov for det, fordi meningen og sammenhengene ligger i dagen. Vi har i dag mye større frihet i forhold til verden og oss selv. Denne friheten er både forpliktende og fri. Vi kan gjøre hva vi vil i større grad, men samtidig stilles det også større krav til hver enkelts handlinger fordi enhver ting også får mye større sammenheng.

Samtidig som mulighetene blir økt og friheten større, økes også ansvaret som en konsekvens av større frihet og bevisst valg. Hvis du kan forandre ting i større grad og på flere måter må du også være mer forsiktig med hvordan du handler. Derfor vil større sammenheng og flere muligheter føre til økt ansvar.

Likeledes vil den beste måten å begrense problemene i dag på, hvis du mener det er noen, være en bevisstgjøring. En forståelse av verden i dag krever en mye større grad av bevissthet enn før. En bevissthet om hvor du står i tid og rom i forhold til andre og deg selv. Ved en slik bevissthet vil du være klar over både omtrent hvor du selv står og hvordan forholdet er til verden omkring deg. Denne bevisstheten kan en så bruke til å forme livet og verden til den virkeligheten du foretrekker eller ser på som riktig. Jeg ser derfor dagens problemer mer som et problem i hvordan vi skal forstå hverandre og verden omkring oss en en forandring eller fordømmelse av media eller andre påvirkninger. En påvirkning er bare farlig hvis vi ikke er bevisst den. Derfor er det farligste ikke at vi har påvirkninger, men at vi ikke er istand til å se dem. Problemene i dag er et problem i bevissthet og klarhet. Istedenfor å gripe de økte mulighetene et integrert verdensbilde gir, og bli stadig mer bevisst, så lar vi utviklingen styre oss. Vi har lært oss å forandre, men ikke å styre forandringene.

5.3 Noter til kapittel 5

1. De visste for eks. om en Sirius B, en tvillingstjerne til den store stjernen Sirius A. Denne er helt synlig for det blotte øye. Også dette er hentet fra *Bak tid og rom* av Erich Dammann.
2. Informasjonen er hentet fra Erich Dammanns bok *Bak tid og rom* s. 276–82. eventuelle feilopplysninger er således hans, og alle feilsiteringer må bero på en feil fra min side.
3. Sitert fra s.14–15 av *Om kjærlighet*.
4. Fra s. 16 i *Om kjærlighet*.
5. Fra innledninga («Preface») til *Conscientious Objections*, s. xvi.

6 Litteraturliste

6.1 Hovedlitteratur

Fromm, Erich: *Om kjærlighet*. Aventura forlag, Oslo 1985.

Mcluhan, Marshal. *Mennesket og media*. Mariendals boktrykkeri A/S, Gjøvik. 1968.

6.2 Bakgrunns litteratur

Dammann, Erich: *Bak tid og rom*. Dreyers forlag A/S. 1987.

Dammann, Erich: *Dagen er din*. Gyldendal norsk forlag A/S. 1978.

Dammann, Erich: *Du bestemmer*. Gyldendals norsk forlag A/S 1980.

Huxley, Aldous: *Vidunderlige nye verden*. Aschehoug. 1969.

Mehren, Stein: *Maskinen og Menneskekroppen*. Forlagt av H. Aschehoug & CO. (W. Nygaard). Oslo 1970.

Postman, Neil: *Vi moret oss til døde*. Gjøvik trykkeri A.S, 1987.

Postman, Neil: *Conscientious Objections*. Alfred A. Knopf, Inc. New york 1988.

Servan Schreiber, Jean louis: *Kunsten å nytte tiden*. Athenum forlag A/S 1986.

6.3 Artikler

Schiøtz, Arne: *Om 60 år finnes ikke regnskogene lenger*. Fra: *Illustrert vitenskap* nr. 6 1986, 84. s.

7 Spørreundersøkelse

Jeg ville lage en spørreundersøkelse for å teste ut noen av teoriene mine i «praksis» ved å se hva folk mener og hva de har greie på.

Jeg satte da opp følgende spørsmål:

1

A: Vet du forskjellen mellom livsstandard og levestandard?

B: Tror du folk har en bedre livsstandard nå enn før?

C: Hvorfor/ hvorfor ikke?

2

A: Tror du det er en sammenheng eller en motsetning mellom religion og vitenskap?

B: Hvorfor / hvorfor ikke?

C: Hvis du tror det er en motsetning, ser du det som et problem?

3

A: Tror du media forandrer måten vi tenker på?

B: Hvis «Ja», hvordan? Hvis «Nei», hvorfor ikke?

Jeg spurte først 8 i klassen. Disse vil da selvfølgelig bli preget av det jeg tidligere har sagt om emnet når jeg har holdt foredrag. Resten er personer jeg spurte på bussholdeplassen og bussen. Antallet er tilsammen 15.

7.1 Alder og kjønn

Spørsmål 1

	Alder	Kjønn	A	B	C
1	17	Kvinne	Ja	Vet ikke	Mange av verdiene er borte, som mindre samhold og hensyn. (dårligere livskvalitet).
2	55	Kvinne	Ja	Nei	Vet ikke.
3	48	Kvinne	Ja	Ja	Bedre økonomi.
4	40	Kvinne	Ja	Nei	Mangel på tid. Dårligere begrep om hva tid er. Dårligere kontakt med seg selv – «sin egen stemme» – og derigjennom lettere offer for en påvirkning som er materiell.
5	18	Kvinne	Ja	Nei	Folk har blitt mer opptatt av det materielle, tror det vil bedre

					livet fro dem innvendig også.
6	19	Kvinne	Ja	Nei	Fordi det materielle er i ferd med å ta fullstendig overhånd.
7	18	Kvinne	Ja	Nei	Selv om levestandarden økes er ikke dermed sagt at livsstandard øker. Jeg tror det er ca. det samme.
8	18	Mann	Ja	Nei	Nei eller både og. Folk har enten fått det bedre eller verre. Flere og flere blir narkomane, prostituert, kriminelle o.s.v. Flere og flere blir ensomme mens flere også får det bedre.
9	18	Mann	Ja	Nei	Det materielle har fått alt for stor plass i oss selv.
10	18	Mann	Ja	Nei	Fordi vi har en bedre levestandard. Vi lever også i et konkurranse samfunn, hvor skruplene forsvinner etter som begjæret etter penger, makt og rikdom øker.
11	19	Mann	Ja	Nei	Samfunnet har blitt mere stresset.
12	19	Mann	Ja	Nei	Livsstandard er omvendt proporsjonal med levestandard tror jeg.
13	65	Mann	Ja	Vet ikke	Vet ikke.
14	23	Mann	Ja	Ja	Vi har fått mer tid til andre aktiviteter enn de nødvendige. Flere materialistiske ting. Det er blitt enklere å leve og vi har mer fritid.
15	29	Mann	Ja	Ja	Bedre økonomi, helse o.l.

Spørsmål 2

	A	B	C
1	Begge deler	De har ikke direkte innvirkning.	
2	Sammenheng	Vet ikke.	
3	Sammenheng	Vet ikke.	
4	Sammenheng	Avhengig av utgangspunkt. Mulig å finne sammenheng. Avhengig av vilje og fordommer.	
5	Sammenheng	Mennesket har ånd, sjel og legeme. Religionen er ånd og vitenskapen er sjelen. Derfor hører de sammen.	
6	Sammenheng	Vet ikke.	
7	Motsetning	Religion går mye på det overnaturlige mens vitenskap alltid holder seg til det konkrete og ting som kan bevises.	Nei.
8	Begge deler	Både og. Enkelte vitenskaper forkaster religion. Enkelte vitenskaper kan oppfattes som om de forkaster religion. Mens andre støtter religionen. Men det blir mindre og mindre sammenheng etterhvert.	Ja.
9	Sammenheng	Det vi tror på må gå hånd i hånd med det vi tror på.	
10	Motsetning	Religion og vitenskap er to helt forskjellige felt. Religionen	Nei.

		svekkes etterhvert som vitenskapen gjør nye framskritt.	
11	Motsetning	Det er for stor forskjell.	Nei.
12	Sammenheng	Alle ting har en sammenheng.	
13	Motsetning	Vet ikke.	Nei.
14	Begge deler	Vet ikke.	
15	Motsetning	Det er to helt forskjellige ting.	Nei.

Spørsmål 3

	A	B
1	Ja	Vi blir innpoda med uønskede ting. Sensasjon blir viktig.
2	Ja	Reklame o.l. skaper påvirkning.
3	Ja	Vet ikke.
4	Vet ikke	Tilsynelatende påvirker media sterkt. Men var det f.eks. media som skapte revolusjoner i Øst-Europa?
5	Ja	Ved radio, TV, film, reklamer, moteklær, biler, hus, alt som er rundt oss. Tror vi må gjøre ditten datten for å bli som media sier vi kan gjøre for å bli lykkelig.
6	Ja	Fordi gjennom media får vi vite hva som skjer. Måten emnet blir framstilt på avgjør hvordan vi tenker, hvilken oppfatning vi danner oss.
7	Ja	Jeg tror helt klart at mennesker påvirkes av ting de ser og leser. Hvis media dreies i en retning kan ihvertfall noen tenke i de baner.
8	Ja	Reklame får oss til å tro på dets påstander. Vi tror uviktige ting er viktige. Media er formidling av kunnskap, vi blir oppmerksom på hva som foregår. Ensidige framstillinger av politiske hendelser kan få oss til å gjøre opp en annen mening.
9	Ja	De former bare tanker ved å lage idealbilder.
10	Ja	Media kan vinkle saken slik de vil at vi skal tro det er. Media er overalt rundt oss, og påvirker oss nesten uansett hva vi gjør.
11	Ja	Til en viss grad fordi det er så mye som blir sagt om og om igjen.
12	Ja	Vi blir påvirket av alt.
13	Nei	Vet ikke.
14	Alt påvirker	Meningene forandres lett.
15	Ja	Vi tro det som står der. Reklame bl.a. har påvirkning.

7.2 Prosentvis fordeling på kjønn og svar på spørsmålene

1B

	Menn	Kvinner	Totalt
Vet ikke	12,5 %	14,29 %	13 1/3 %
Ja	25 %	14,29 %	20 %
Nei	62,5 %	71,43 %	66 2/3 %

1C

	Menn	Kvinner	Totalt
Har svar	75 %	71,43 %	73 1/3 %
Har ikke svar	25 %	28,57 %	26 2/3 %

Neste tabell er over forskjellige begrunnelser på 1b. tallene er hvor mange prosent som ga dette svaret. svarene er «standardisert» av meg.

7.3 Begrunnelser

Mindre livskvalitet	6 2/3 %	
Bedre levestandard	6 2/3 %	6 2/3 %
Dårlig kontakt med seg selv	6 2/3 %	
Materiell tenkning	20 %	
Det er både motsetning og sammenheng	6 2/3 %	
Stress	6 2/3 %	
Vet ikke	6 2/3 %	13 1/3 %

2A

	Menn	Kvinner	Totalt
Begge deler	25 %	14,29 %	20 %
Sammenheng	25 %	71,43 %	46 2/3 %
Motsetning	50 %	14,29 %	33 1/3 %

2B

	Menn	Kvinner	Totalt
Vet ikke	50 %	57,14 %	53 1/3 %
Har svar	50 %	42,29 %	46 2/3 %

3A

	Menn	Kvinner	Totalt
Ja	87,5 %	85,71 %	86 2/3 %
Nei	12,5 %	6 2/3 %	
Vet ikke	14,29 %	6 2/3 %	

3B

	Menn	Kvinner	Totalt
Har svar	87,5 %	71,43 %	80 %
Har ikke svar	12,5 %	28,57 %	20 %

7.4 Konklusjon av spørreundersøkelsen

Alle de spurte visste forskjellen mellom leve- og livsstandard. Alle som hadde svar på 3B mente det hadde sammenheng med medias påvirkning *p.g.a innholdet*. Ved å velge hva som kommer i f.eks. fjernsynet, og ved framstillingsmåten. Nesten alle (83 1/3 %) av de som mente det var en motsetning mellom religion og vitenskap så ikke det som noe problem. Et stort antall av de som hadde en begrunnelse på 1B (27,27 %) oppga materiell tenkning som problem. Ellers var også distansering mellom mennesker nevnt implisitt. Når det gjelder media hadde de fleste en mening om hvorfor de mente media forandret synet, men det gikk på innholdet (som nevnt over). Hvis min undersøkelse kan sies å være statistisk signifikant, så er det veldig få som bryr seg om mediet når de tenker på påvirkninger. Det bekrefter også mange av McLuhans teorier om hvor ubevisst folk flest er om medienes egenart. Få mener også (20 % mot 66 2/3 %) at vi har bedre livsstandard nå enn før. De som mente det oppga da også bedre *levestandard* som begrunnelse. M.a.o. at flere ting og bedre materiell velstand gir bedre psykisk helse. En person (6 2/3 %) mente også at det var omvendt, at bedre levestandard fører til *verre* livsstandard. Generelt synes jeg undersøkelsen bekrefter at folk flest har liten bevissthet om hvordan, eller om, media eller omverdenen forandrer deg selv. Mye av svarene er stort sett likt for begge kjønn, men en overveiende andel av kvinnene (71,93 %) mente at det var sammenheng mellom vitenskap og religion, mens endel mindre menn (25 %) mente det samme. Er dette – igjen – statistisk signifikant betyr det at kvinner har en større tendens til å tenke i helheter enn menn. Dette bekreftes også av andre undersøkelser, uten at jeg kan vise til noen.